

Gastar, guld och sjunkna skepp

Ett axplock ur Öckeröarnas historia

- 4 Översiktskarta med fornminnesregister
- 7 Varje sten kan bära en historia

- Rörö

- 8 Sägen - Gastarna
- 9 Sillsalterier och trankokerier
- 9 Rammen
- 10 Sägen - Döing med kniv
- 10 Sägen - Döingeröse
- 10 Upphittad guldring
- 10 Labyrinten

- Hyppeln
- 12 Döingeröse
- 12 Sägen - Skatten
- 12 Otur med fisket
- 13 Sägen - Danskarna
- Källö-Knippla
- 14 Apelsinvraket
- 14 Vind i seglen
- 14 Sälarna ropar
- 15 Sägen - Sten som vänder sig
- 15 Sägen - Ormeklämma på Burö

- Hälsö
- 16 Tomtningar
- 17 Armring i guld
- Öckerö
- 18 Skålgropsstenen
- 18 Yxa med skafthål
- 19 Vraket Georg
- 19 Sägen - Skalkeli kyrka
- 19 Sägen - Jakobs bratt och Öckerö gamla kyrka
- 21 Vilket är vraket vid Bolleskären?

Labyrinter

Stenar lagda i labyrintmönster vanligen med åtta eller tolv bågar byggda utifrån en korsformation. De kan ha använts i riter för att förbättra fiskelyckan eller stilla oväder.

Skålgropsstenar

Offersten eller älvkvarn är andra namn för dessa runda gropar på berghällar eller lösa stenblock. Skålgropsstenarnas ursprungliga funktion och är idag oklar men de kan ha använts för att blidka högre makter.

Tomtningar

Kallas också för stenkretsar och var tillfälliga boningar under fiskesäsongen. Stenmurarna tätades med tång och som tak användes segelduken. Tomtningar är en typisk kustföreteelse.

Döingeröse

Döingerös är lämningar efter att man rödade ilandflutna kroppar under en enkel ceremoni. Den som påträffade ett lik var skyldig att skyla det med stenar.

- **Hönö**

- 23 Engelsmännens hage
- 23 Sägen - Engelsmännens hagar
- 23 Sägen - Skattkista
- 23 Sägen - Labyrinten och Stora mötet
- 24 Ordenskorset
- 24 Röse
- 24 Offerkällan
- 25 Sägen - Kröckle kyrka

- **Fotö**

- 26 Ödekyrkogården på Klätten
- 27 Sägen - Farlig plats

27 Tomtningar på Söö

28 Vraket Victoria

- **Bohus-Björkö**

- 31 Stenåldersboplatz
- 31 Sägen - Sjörovare
- 32 Vraket Havmanden

- **Kalvsund**

- 34 Farled och ankringsplats
- 35 Kompassrosen
- 35 Sjömärket Båken
- 35 Kulturlager

- **Grötö**

- 36 Grötö-ringarna
- 37 Vraket Köpenhamn

- **Information**

- 38 Kulturminneslagen
- 38 Fornlämningar
- 38 Fornfynd
- 38 Vrak
- 39 Vill du veta mer?

Sillsalterier och trankokerier

Under medeltiden var sillen en av de viktigaste handelsvarorna och man konserverade den genom saltning. År 1747 började den största sillperioden och det blev för en tid landets största exportvara efter järnet.

Köpenhamn

Det danska örlogsfartyget Köpenhamn förläste utanför Grötö under Skånska kriget år 1676.

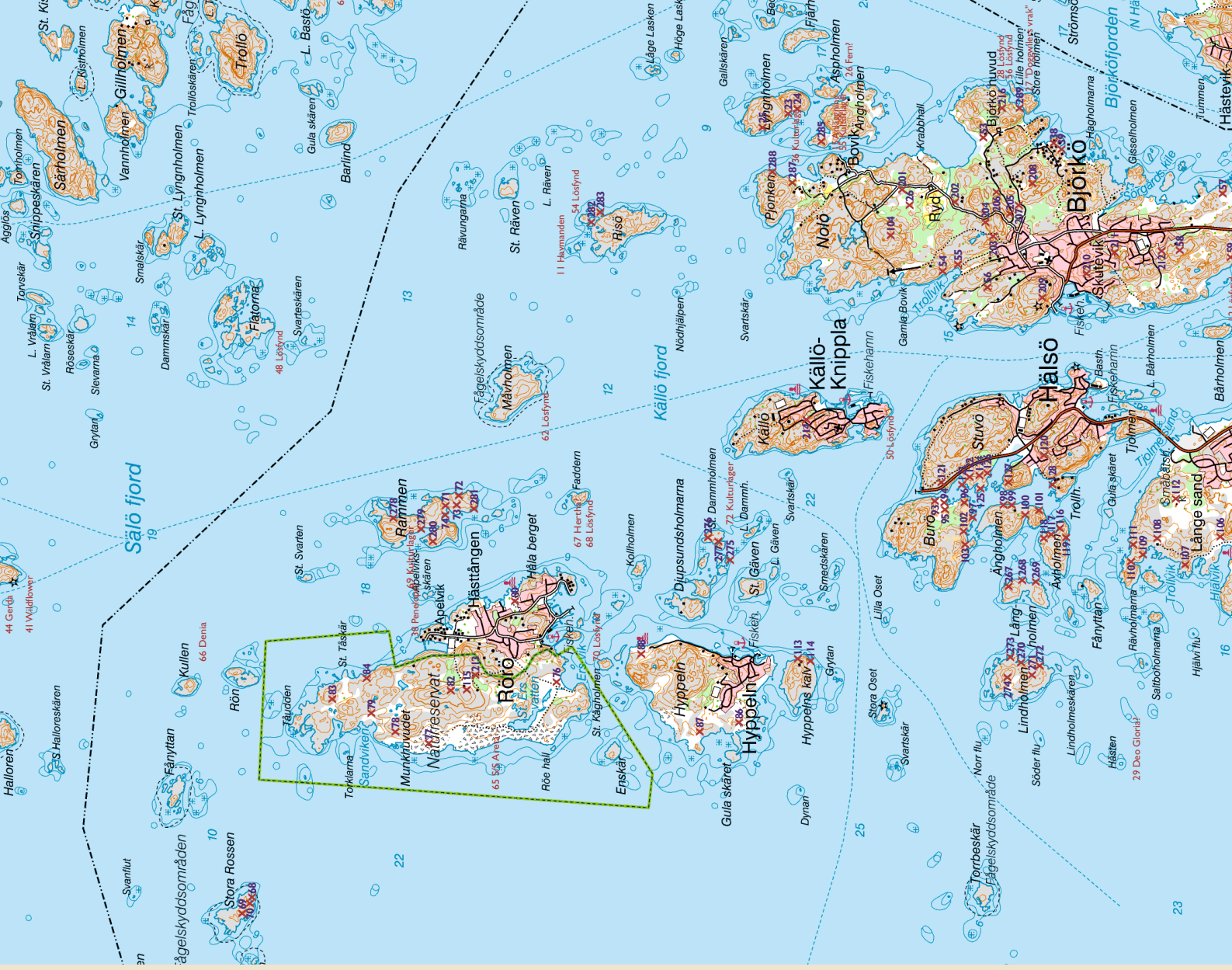
Rösen

Ett röse är en grav där någon betydelsefull person fått sin sista vila. Många av rösen ligger på hög höjd och är från bronsåldern.

Havmanden

Kopparstick med Havmanden och den grymma avrättningen av besättningen i form av bland annat rådråkning, det vill säga att armar och ben krossas med en hammare.

ROÖ

- 68 Rösen 2 st.
- 69-70 Röse.
- 71 Tomtingar 5 st.
- 72 Tomting.
- 73 Tomtingar 4 st.
- 74 Tomtingar 2 st.
- 76-78 Döngeröse.
- 79 Labyrint.
- 80 Gömma.
- 82 Rösensjömarke.
- 83 Tomtingar 2 st.
- 84 Tomting.
- 115 Rösensjömarke
- 213 Fyndplats för flinta.
- 278 Tomting.
- 279 Husgrunder 2 st.
- 280-281 Okänt.

HYPPELN

- 86 Döngeröse, ej återfunnet.
- 87-88 Döngeröse.
- 113 Grotta och döngeröse.
- 114 Tomting.
- 275-277 Förmodade husgrunder:

KÄLLÖ-KNIPPLA

- 214 Fyndplats för flinta.

HÄLSÖ

- 93 Tomting.
- 94 Tomtingar 3 st.
- 95 Tomting, ej återfunnen.
- 96-97 Tomtingar 2 st.
- 98 Tomtingar 3 st.
- 99 Tomting.
- 100 Döngeröse och stenkrets.
- 101 Tomtingar 8 st.
- 102 Tomtingar 3 st.
- 103 Tomtingar 5 st.
- 116 Tomtingar 6 st.
- 117 Tomtingar 10 st.
- 118 Tomtingar 5 st.
- 119 Rösensjömarke.
- 120 Stensättning.
- 121 Tomtingar 3 st. borttagna.
- 122 Tomtingar 2 st.
- 123-126 Tomting.
- 127 Tomtingar 2 st.
- 128 Tomting.
- 267 Rösen/sjömarken 2 st.
- 268-269 Rösensjömarke.
- 270 Tomting.
- 271-272 Rösensjömarke.
- 273 Tomting.
- 274 Rösen/sjömarken 2 st.

ÖCKERÖ

- 11 Stensättning 2 st.
- 37 Tomting, ej återfunnen.
- 81 Skälgropsten.
- 85 Minnessten.
- 105 Stensättning 2 st. sentida.
- 106 Döngeröse.
- 107-108 Tomtingar 2 st.
- 109 Tomtingar 3 st.
- 110 Stenhägnad.
- 111 Stenkrets och stensättning.
- 112 Röse.
- 129 Tomting.
- 130 Stenöglö/skorstensröse.
- 215 Fyndplats för flinta.
- 284 Hembygdsdagar.

HÖNÖ

- 2 Ordens Kors.
- 3 Stenhägnad.
- 4 Labyrint.
- 5 Röse och stenkretsar.
- 6 Skälgröpssten.
- 12-13 Röse.
- 14-15 Tomting.
- 16 Tomtingar 15 st.
- 17 Tomtingar 8 st.
- 18 Tomting.
- 19 Röse.
- 20 Tomting, ej återfunnen.
- 21 Tomtingar 5 st.

- 22 Sensättning.
- 27 Tomting.
- 28 Röse, rest av.
- 29 Tomtingar 9 st.
- 30 Röse och tomting.
- 31 Offerkälla.
- 32 Döngerosé.
- 33 Tomting.
- 34 Vindskydd, sentida.
- 35 Minnessten.
- 36 Tomtingar 2 st.
- 75 Tomtingar 7 st.
- 217 Fyndplats för flinta.
- 258 Tomtingar 10 st.
- 259-260 Tomting.
- 262 Tomting.
- 263 Röse.
- 266 Tomtingar 2 st.

FOTÖ

- 1 Röse.
- 7 Röse.
- 8-9 Tomtingar 3 st.
- 10 Tomting.
- 40 Odekyrkogård.
- 41-42 Tomting.
- 43 Tomtingar 3 st.
- 44 Tomtingar 2 st.
- 45-46 Tomting.
- 47 Tomtingar 7 st.
- 48 Tomtingar 15 st.
- 49-50 Tomting.
- 51 Tomtingar 5 st.
- 52 Tomtingar 6 st.
- 60 Tomtingar 4 st.
- 61 Tomtingar 10 st.
- 62 Tomtingar 6 st.
- 63 Tomtingar 2 st.
- 64 Tomtingar 10 st.
- 65 Tomting.
- 66 Tomtingar 3 st.
- 67 Tomting.
- 251 Tomting.
- 252 Tomtingar 4 st.
- 253 Tomtingar 2 st.
- 254-257 Tomting.
- 261 Tomting.
- 264 Röselösmärke.
- 265 Rösen 3 st, sentida.

BOHUS-BJÖRKÖ

- 23 Tomting.
- 24 Kolerakyrkogård, ej synlig.
- 25 Stenhägnad, ev. sentida.
- 26 Domarring, rest kan spåras.
- 38 Tomting.
- 39 Röse.
- 53 Gravsten.
- 54 Tomting.
- 55 Kresturshägnader 2 st.
- 56 Röse.
- 57 Sensättning.
- 58 Röse.
- 59 Stenhägnad, ej återfunnen.
- 104 Röse, borttaget.
- 201 Stenådersboplats.
- 202 Fyndplats för flinta.
- 203-208 Stenådersboplats.
- 209-210 Fyndplats för flinta.
- 211 Stenådersboplats.
- 212 Fyndplats för flinta.
- 216 Stenådersboplats.
- 282-283 Husgrund.
- 285 Öland.
- 286 Plats för trankokeri, ej synlig.
- 287-288 Husgrunder 2 st.
- 289 Plats för trankokeri.

KALVSUND

- 90 Kompassros.
- 91 Stenhägnad.
- 92 Tomting.

GRÖTÖ

- 89 Tomting, ej återfunnen.

Röda siffror visar forminnen i havet. Läs mer i databasen på www.ockero.se/koffhistoria.htm

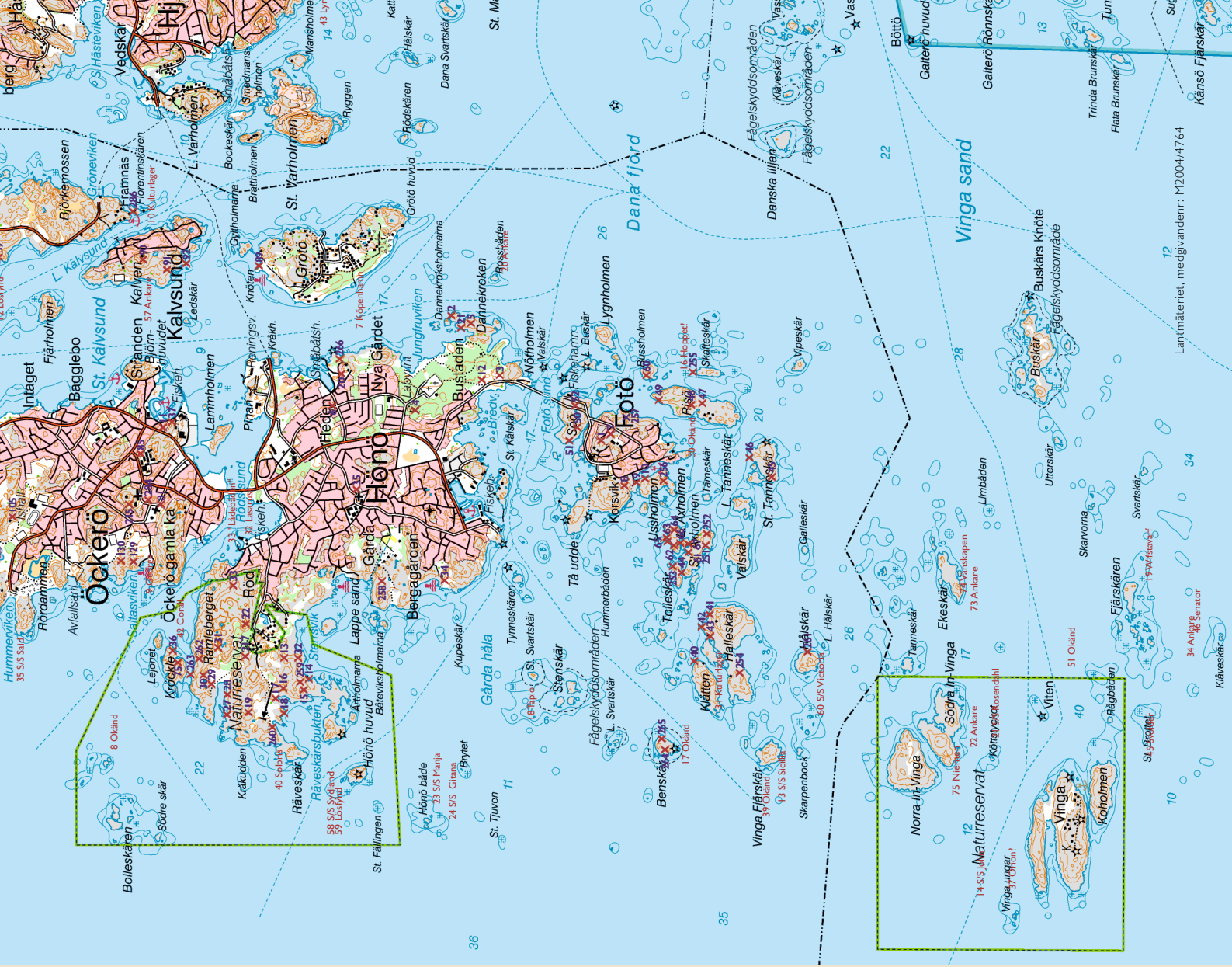

Foto: Sofie Rittfeldt

Kompassros. Nr 90.

Varje sten kan bära en historia

På havets botten finns vrak från förlista skepp och föremål från svunna tider som få personer kunnat se. På land syns knappt ett spår av de kungamöten, strider och hedniska riter som enligt sägner har ägt rum. Men minnena lever kvar i namn på platser som Stora Mööt, Döingeviken och Engelsmännens hage. Sägner berättar inte bara om vad som kan ha hänt, utan speglar också den tidens sätt att leva och tänka. Glädjeämnen, faror, skrock och vidskepelse...

Boplatser från stenåldern, bronsåldersrösen och sjömärken från alla tider återfinns på de högsta punkterna i landskapet. Vid strandkanten finns det gott om tomtningar där fiskare vilat och

förvarat redskap. Överallt runt oss finns spåren av tidigare generationers liv och om detta vittnar över 200 kända fornminnen som ännu finns bevarade på Öckeröarna. Var uppmärksam på de historiska spåren i naturen och förvalta dem väl, de har något att berätta!

Denna skrift är ett axplock ur historien, en försmak av all den information som samlats in genom åren. Låt dig inspireras och utforska sedan själv arkiven, museerna, biblioteken och inte minst landskapet!

Besök också databasen över alla fornminnen i Öckerö kommun: www.ockero.se/kof/historia.htm

Rörö

Namnet kommer av växten vass som också kallas rör. Förre var vassen mer utbredd än idag. Invånarna kallas galar (mäsar).

FORNMINNEN

68 Rösen 2 st.
69-70 Röse.
71 Tomtningar 5 st.
72 Tomtning.

73 Tomtningar 4 st.
74 Tomtningar 2 st.
76-78 Röse/offerkast.
79 Labyrint.
80 Gömma.

82 Röse/sjömärke.
83 Tomtningar 2 st.
84 Tomtning.
115 Röse/sjömärke.
213 Fyndplats för flinta.

278 Tomtning.
279 Husgrunder 2 st.
280-281 Okänt.

Illustration: Frank Gelotte

Gästarna som slogs om nätterna

”Detta är en gashistoria som i forna tider troddes helt och fullt. En gäst hade rösets (begravts under ett röse av stenar) på Långholmen på Rörö. Och en annan i lilla Apelvik, dessa måste i livstiden varit ovänner, ty varenda natt så möttes de under Hunnekullen o där slogs de så att folk kunde stå oppe i byn o höra hur benen skramla, detta blev ju olidligt att höra på o det funderades och talades om vad som var att göra, detta hade pågått så länge så att en riktig väg var uppspliten (denna gångstig kallas än i dag för gästevägen) längs östra sidan på ön. Så kom man överens om att flytta den som låg i Lilla Apelvik till en holme strax utanför, o där ligger han än i dag, o sedan var det tyst, för se gästar kan inte gå över vattnet utan människors hjälp.

Rösen på Långholmen finns också kvar, och det märkvärda inträffar fast man försöker att hålla benen gömda så rätt som de är så blir de synliga igen, detta enligt fullt trovärdiga människors utsago.”

Berättat av ”Bonn Anners” 1931.

Göteborgs Stadsmuseums arkiv.

Charta Öfwer Sill Salteri Och Trankokeri Wärket Rahmen Beläget uti Götheborgs och Bohus Läns Södra Skiärgård Wästra Hisings Härad och Öckeröds Sochen På Hemmanet Rörös ägor Uppå Anmodan affattad år 1804 Af Jac. Bredberg

1. En CaractersByggning	5. Pomphus	9. En liten Kryddegård
2. En minder Byggning	6. Saltbod	10. Planer och Brögger
3. Tunnbindarnes Rum	7. Salteriet	11. Grumsdam
4. Trankök	8. Et Hemlighus	12. Hus för arbetsfolket

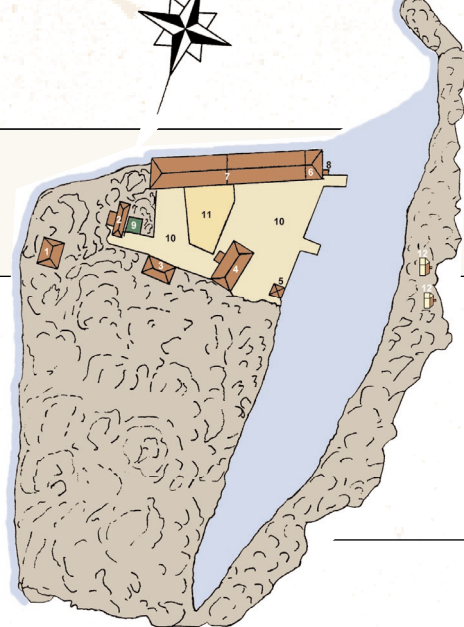

Illustration: Anders Abrahamsson

Sillsalterier och trankokerier

Under medeltiden var sillen en av de viktigaste handelsvarorna och man konserverade den genom saltning. Allt kunde inte säljas för konsumtion därför gick överskottet till trankokerierna, där sillen förvandlades till olja, som användes av garverier vid tillverkning av såpa och rödfärg men framförallt till gatubelysning i bland annat Paris. Det avfall som blir över vid förädlingen, sillgrumset, blev också handelsvara då det såldes som gödsel.

En sillperiod är en kortare eller längre tid då sillen kommer till kusten i extremt stor mängd. Sillperioderna gjorde det möjligt att gång på gång ta upp stora fångster, vilket skapade både arbetstillfällen och stora inkomster.

Det var vanligt med inflyttning av arbetskraft och öarna förändrades från en lugn bondbyggd med hemmafiske, till en tätbefolkad och industrialiserad skärgård med hektisk verksamhet. Sillperioden från 1747 till 1808 brukar omnämnas som "den stora sillperioden" eftersom den var oerhört rik och varade mycket länge. Den fick stor ekonomisk betydelse för kusten och sedermera blev sillfisket även en statsangelägenhet. Vissa år stod sillprodukter för hela sjutton procent av landets totala export och det blev för en tid Sveriges största exportvara efter järnet.

Rammen

Under den stora sillperioden byggdes ett sillsalteri och ett trankokeri på ön Rammen utanför Rörö. Man byggde bl a en rödmålad "Caractersbyggning" i två våningar med kakelugnar och brutet tegeltak. Trankokeriet hade åtta kittlar och var 15 meter långt med två våningar. Salteriet var stort, 55 x 10 meter, och till en tredjedel byggt på pålar ut i vattnet.

Därtill fanns tunnbindarnas hus, bodar, förråd, "planer och brögger och hemlighus" och en grumsdam, där avfallet spolades ut. Stanken var förfärlig för de 80 personer: gälare, saltare, kokare, fyrrare och tunnbindare som bodde här.

Bokhållaren Anders Andersson som ägde halva anläggningen bodde här året om med sin familj i ett fint hus. Han drev också en välbesökt krog. För ännu en tid blomstrade fisket, men efter fem år försvann sillen. Många trodde att det berodde på tunnbindarnas eviga bankande och kanonskotten från mistvarnare, saluter och örlogsskepp. Men sillen har kommit och gått i århundraden. 1824 var allt här nedplockat, raserat och sålt. Bara grunderna finns kvar idag. När sillen definitivt försvann från kusten drabbades trakten av fattigdom och svält. (Nr 279-280)

Källa: Blå Skagerrak.

Ill: Frank Gelotte

Döing med kniv

”Om man jick över något vrak utan att veta om det, så blev man alltid sjuk. Då skulle man bita över eggen på en kniv. Det var en som var ute å leta efter vrak. Då hitta han en döing med en kniv. Han stack då döingen i ryggen med kniven och tog den med hem. Men han hade jämt kommit hem så stod den döde där.

’Jaså, står du där’ sa mannen. ’I morron ska du få din kniv ijan.’ På morron tog han mä säj nära andra personer å la kniven tillbaka. Men efter det blev han konstig och kom på hospitalet å sen jick han här å vela.”

Berättat av Josefina Kristiansson, Rörö, född 1857. DAG-arkivet.

Döingeröse

”På ett ställe ligger en fru med två barn och på den platsen växer det två enar, en vid huvudet och en vid fötterna. Och de är precis lika stora. Men över deras grav kunde man gå, de är fredliga. När man jick förbi en sådan grav skulle man kasta en sten och säga: ’Ja lägger en sten på dina ben, där ska den ligga te domedagsotta.’ Så skulle man alltid jöra för att få gå i fred. Man fick aldrig ta en sten från någon grav.”

Berättat av Josefina Kristiansson, Rörö, född 1857. DAG-arkivet.

Upphittad guldring

Den 7 april 1921 arbetade fiskaren Anders Olsson i sin trädgård i Apelvik på Rörö. På ungefär en meters djup hittade han en liten öring av guld. På ringen fanns en infattning där en sten någon gång suttit. Ringen skickade han till Göteborgs museum som betalade honom tio kronor för fyndet.

Labyrinten

Labyrinter är ett av arkeologins många mysterier. De finns längs kusterna över hela den europeiska kontinenten. Men inget annat land har så tätt mellan labyrinterna som Sverige. Det finns 300 kända lämningar, de flesta på öar längs med kusten. Bara på Västkusten finns över 30 stycken.

Labyrinterna har gjorts av stenar som placerats ut på marken efter ett bestämt mönster. Ursprungsfiguren är ett kors som utgör grunden för labyrintens cirklar. De är lagda på kala hållar eller ängsbackar av handbollsstora stenar. De är vanligtvis runt tio meter i diameter med åtta till tolv cirklar och ligger på platser där stenarna är väl synliga i landskapet med ingången i ostnordost. Liknande labyrinter har hittats avbildade på antika föremål i medelhavsområdet. Eftersom labyrinter ofta saknar föremålsfynd är de svåra att datera.

Labyrinterna kan ha ingått i olika riter där man tillbett högre makter för bättre fiskelycka. På vissa håll har det berättats om hur människor trott sig kunna blidka vädrets makter och få fiskelycka genom att använda labyrinternas magiska krafter. Vissa labyrinter sägs vara byggda av sjömän som överlevt ett skeppsbrott. Att de byggts och använts längs kusten långt efter kristendomens intåg kan bero på att människor vid havet har varit särskilt utsatta för naturens krafter och nycker.

På Hönö finns en labyrint (nr 4), drygt sju meter i diameter med sex bevarade stenkretsar. Rörö har en labyrint som är 12x17m. Möjligen är den ombyggd under sen tid och har som utgångspunkt flera äldre labyrinter. (Nr 79)

Källa: Blå Skagerrak.

Ill: Lennart Karlsson, Bohusläns museum

Labyrinten på Rörö.

HyppeIn

Av det bohuslänska ordet hyppeIn som betyder knöl eller puckel och syftar på öns profil. Invånarna kallas höplara, höpplsbo och höpels kräger (kråkor).

FORNMINNEN

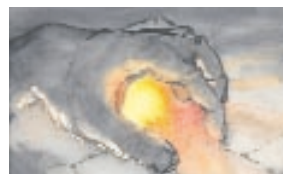
86 Döingeröse, ej återfunnet.

87-88 Döingeröse.

113 Grotta och döingeröse.

114 Tomtning.

275-277 Förmodade husgrunder.

Ill: Frank Gelotte

Döingeröse

Vissa stenrösen härrör från att man rösade ilandflutna kroppar under en enkel ceremoni. Den som påträffade ett lik var skyldig att skyla det med stenar. Eftersom man inte kunde veta om det var en kristen person, begravdes inte kroppen i vigd jord. Om man sedan passerade en sådan stenhög skulle man kasta en sten eller gren på den. En sedvana ända in på 1900-talet när man passerade ett döingeröse var att kasta ännu en sten och säga: "Jag kastar en sten på dina gamla ben, där ska du ligga till domedag." Detta för att slippa hemsökas av den dödes osalige ande. Källa: Blå Skagerrak.

Skatten på HyppeInskalv

"När lotsarna skulle ut kunne di få se en stor väldi bloss på HyppeInskalv. Där säjer de att dä ä e dörr å en skatt i bärjet, men dä ä en stor sten framför. Lurendrejare har jömt saker å ting där, men ja begriper inte hur de kunne få stenen för."

Berättat av Josefina Kristiansson, Rörö, född 1857. DAG-arkivet.

Otur med fisket

Fiskarna trodde förr att det fanns mycket som förde otur med sig. Att ha pudding eller pannkaka med sig ut på fiske betydde otur. Eller att möta prästen på väg ner till båten. Men kanske värst av allt var att möta en "käring". En fiskare berättar om gubbarna som mötte en särskild "oturskäring". När de kom underfund med att de alla mött samma person, vände de om och körde iland igen. De tyckte inte det var någon idé att sätta redskapen i sjön ens en gång!

Källa: HyppeIn - en del av öns historia, Hembygdsprojektet.

Danskarna på Hyppeln

"När danskarna härja på Hyppeln så fanns där bara ett hus,
å där bodde en dräng å e piga.

När danskarna kom sprang de opp på det högsta bärjet,
å danskarna jick in å drack ur mjölken å högg sina sablar i väggen,
å de märkena finns kvar än."

Berättat av Karl Adolfsson, Hyppeln, född 1869. DAG-arkivet.

Källö-Knippla

Källö härstammar från öns offerkälla Paramors källa. Knippla kommer troligen från behustånskans knebbel (fröhus på lin) ofta använt för att beskriva en grupp skär. Invägnarna kallas knotar eller knodar efter fisken knot.

FORNMINNEN
214 Fyndplats för flinta.

Apelsinvraket

Ett skepp strandade och sjönk i orkanartad storm utanför Rörö den 26 augusti 1850. Vraket var lastat med apelsiner och sjönk på 18 meters djup, men har aldrig återfunnits. Förmodligen slogs det sönder direkt vid förlisningen och apelsinerna drev enligt historien iland i Olas vik på Knippla. Källa: Förlisningsregistret.

Vind i seglen och tur med fisket

Axel Karlsson föddes år 1874 på Knippla och många av hans berättelser om livet förr i tiden finns bevarade på Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet (DAG-arkivet) och Göteborgs stadsmuseums arkiv. Där hittar man bland annat hans råd om hur man får vind i seglen och tur i fisket.

"Blev det stiltje kunde man skaffa sig vind genom att kasta en hoper pengar över seglet. För att få tur med en båt lades pengar under masten ovanpå kölsvinet. För att skaffa tur åt sina egna dörjar, tog man en dörjkrok från en båt där man brukade ha tur med fisket. Önskade någon lycka till på fiskefärden brukade gamla gubbar förr alltid svara: 'Kysst mig i asselet' detta utan att ta hänsyn till vem det nu var som önskade lycka på färden. Min fars farbror la' ut alla backorna på bryggan mellan Källö och Knippla och drev fåren, som betade på Källö över bron, för att få tur med redskapen. När garnlänken låg på tork kunde man också skaffa sig tur genom att skjuta två skott i kors över näten."

Sälarna ropar

"Farfar talte alltid om spöken. Han sa att gastar ropar ute på Sälöfjorden, men det har en ju räknat ut vad det var för något. Det var sälen. Har du hört den ropa någon gång, det låter överjordiskt hemskt.

En gång året 1906 låg vi ute på fjorden några stycken, stiltje var det och dålig sikt. Vi kom att driva mot Lilla Rossen,

nord om Rörö – där låg väl hundrafemtioalet sälar å bölade. Kors, vilken musik. Vi blev så hemska till mods allesammans och vi liksom kände att det skulle komma otyg. Dom säger nämligen i skärgården att när sälar ropar då ska man belägga. Och nog blev det storm alltid. Rasande sydostlig kom han, och vi måtte dra opp båten på ett skär å välta den över oss. Där låg vi i tolv timmar – hemma hade dom oss redan ådömda.”

Berättat av Axel Karlsson, Källö-Knippla, född 1874.

Hämtat ur Källö-Knippla - öns historia, Hembygdsprojektet.

Stenen som vänder sig

”Stenen är belägen på Burö huvud uti havsbandet väster om Knippla. Den vänder sig var gång den känner lukten av nybakat bröd. Stenen är också ett i trakten mycket känt sjömärke, och många äro de som när de i dimma sökt land och funnit stenen på Burö huvud, genast funnit rätt kurs.”

Berättat av Axel Karlsson, Källö-Knippla, född 1874.

DAG-arkivet.

Ormeklämma på Burö

”Fotografiet visar den sk Ormeklämman på Burö. De gamla sade att sjöormen krälat upp i denna skreva. Det är därför den har den formen. Sjöormen sattes i samband med Hesekiel kap. 32:2.”

Berättat av Axel Karlsson, Källö-Knippla, född 1874.

DAG-arkivet.

*”Du var som odjuret i havet,
du frustade i dina floder,
rörde upp vattnet med fötterna
och grumlade dess flöden.”*

Stenen som vänder sig.

Foto: DAG-arkivet

Ormeklämma.

Foto: DAG-arkivet

Hälsö

Ursprungligen från ordet häll. Det vill säga en klipphåla under en framskjutande bergkant. Invånarna kallas skader (skator).

FORNMINNEN

93 Tomtning.
94 Tomtningar 3 st.
95 Tomtning, ej återfunnen.
96-97 Tomtningar 2 st.
98 Tomtningar 3 st.
99 Tomtning.
100 Döingeröse och stenkrets.
101 Tomtningar 8 st.

102 Tomtningar 3 st.
103 Tomtningar 5 st.
116 Tomtningar 6 st.
117 Tomtningar 10 st.
118 Tomtningar 5 st.
119 Röse/sjömärke.
120 Stensättning.
121 Tomtningar 3 st, borttagna.
122 Tomtningar 2 st.

123-126 Tomtning.
127 Tomtningar 2 st.
128 Tomtning.
267 Rösen/sjömärken 2 st.
268-269 Röse/sjömärke.
270 Tomtning.
271-272 Röse/sjömärke.
273 Tomtning.
274 Rösen/sjömärken 2 st.

Foto: Sofie Rittfeldt

Tomtning, Nr 124.

Tomtningar

Under fiskesäsongen byggde man tillfälliga boningar genom att lägga upp murar av gråsten från stranden och spänna upp ett tak av segelduk med hjälp av årorna eller masten. I vissa fall utnyttjades en bergvägg eller ett stort klippblock som vägg sida.

Tomtningar med mer stabila grundmurar har sannolikt haft en överbyggnad av trä eller torv. Väggarna tätades med tång som också fungerade att ligga på.

Stenmurarna som finns kvar idag är rester efter väggarna till dessa enkla hyddor och förråd. De som påträffas långt upp i bergen kan mycket väl ha byggts på vikingatiden då vattnet stod högre. De är svåra att tidsbestämma eftersom de användes ända in på 1900-talet och hela tiden har bättrats på och förändrats. Tomtningar är det vanligaste fornminnet på Öckeröarna.

Källa: Blå Skagerrak.

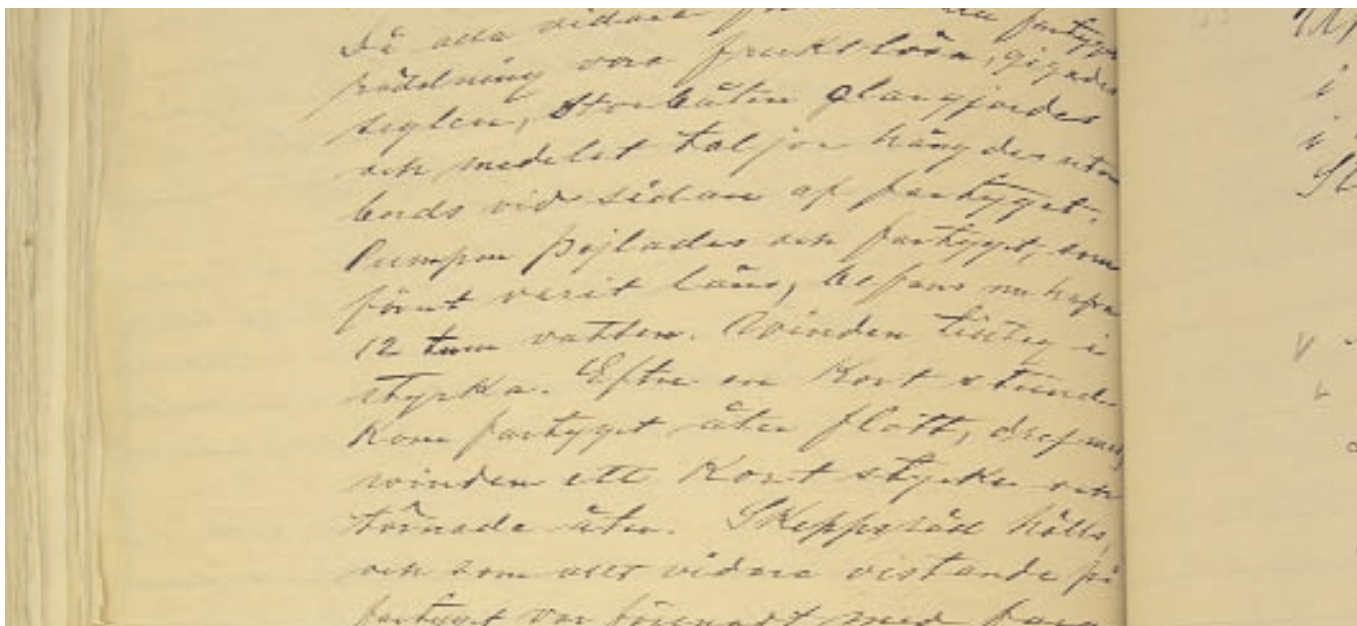

Foto: Ulf Bruke, Statens historiska museum

Armring i guld

Denna armring i guld påträffades av fiskarhustrun Anna-Lisa Johannesdotter vid potatisläggning i en åker vid Gröna backe på södra Hälsö i maj 1867. Armringen är från 8-900-talet och har djupt präglade ornament som beskrivs som mycket egendomliga och ovanliga till formen. Diameter 8 cm och vikt 40 gram. Fyndet finns på Statens historiska museum.

Källa: Hälsö - öns historia, Hembygdsprojektet.

Skeppsdagbok från briggen Georg.

Foto: Ulf Haldor Johansson

Vraket Georg

Briggen Georg av Påskallavik byggdes 1874 i Rostock och mätte 33,4 x 7,6 x 4,2 m. Fartyget förliste den 25 mars 1895 vid Öckerö huvud med en last av salt på resa mellan S:t Ybes och Helsingborg. Besättningen räddades men fartyget blev vrak. Orsaken till grundstötningen var en förväxling mellan Vinga fyr och Läsö Trindel. (Marint fornminne nr 9.)

Källa: Bohusläns museum.

Skalkeli kyrka

"I Skalkeli kyrka på Öckerö fanns troll. Det var en präst som gick in där, å han kunde inte komma ut förrän han fick läsa 'Fader vår' baklänges."

Berättat av Alfred Olovsson, Hönö, född 1862. DAG-arkivet.

Jakobs bratt och Öckerö gamla kyrka

"Jakob å en te bodde i Sörgård (Öckerö). En gång när Jakob va ute å fiska kom en stor örlogsmän å ville ha lots. Jakob gick ombord å lotsa, men han va full i ont å styrde ut till havs. Då måste han hoppa i å simma till land. Först till Fotö, sen te Hönö å därifrån te Öckerö. Örlogsmannen följde efter, men där vid Öckerö gömde Jakob sig vid en klippa å kasta hatten i sjön, å då trodde örlogsmannen att han va väk. Stället där Jakob gömde sig kallas Jakobs bratt.

En gång när Jakob va ute å feska, gick han ombord på ett stort örlogsfartyg å spika fast dörra för vakt å befäl å for te Älvsborgs fästning. Man frågade honom vad han ville ha för belöning, å då bejörde han att få Öckerö skattefritt. Men då kunne inte kungen lova. Jakob hade en son som ble general, å hans värja hänger än i Öckerö gamla kyrka."

Berättat av Emanuel Torgersson, Öckerö, född 1843. DAG-arkivet.

Modell av Lovisa Ulrika.

Vinkaraff och glas från vraket.

Foto: Katarina Smedberg

Kanon funnen vid Bolleskären.

Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum

Vilket är vraket vid Bolleskären?

Fartyglämningen vid Bolleskären har varit känd sedan 1960-talet då några kanoner och en större järngryta bärgades. Ett 25-tal kanoner ligger staplade mynning mot kammarstycke. Längden på de större kanonrören är 250 cm. Ett par av pjäserna är så pass nedbrutna att endast ena halvan av kanonröret ned mot botten finns kvar. Under en av dessa finns friskt trävirke som troligen är resterna av ett däck eller durk som kanonerna legat stuvade på. Bredvid de staplade kanonerna finns fem större järngrytor i gjutgods, drygt en meter i diameter, och ytterligare några kanoner och järnkrutor. Glas från vraket med spiraler av ofärgad glasmassa i benen finns på Bohusläns museum och de tros komma från England eller möjligen Norge.

Fartyglämningen kan vara det svenska örlogsfartyget Lovisa Ulrika, som förläste 1790 på väg från Marstrand till Göteborg med en last av kanoner som erövrats från den kapade ryska fregatten Kilduin. Fartyget förläste mellan Marstrand och Vinga. Inte mindre än 340 man miste livet vid olyckan som orsakade en hel del skrivelser i samtida tidningar. En annan och kanske troligare uppgift är

att det rör sig om en hukarejakt som ska ha förläst 16 december 1778 vid "Hönö skär" på åtta famnars djup. Fartyget var på resa från Moss i Norge till Köpenhamn med last av en del kanoner och kulor, järn samt ett parti bräder. Fartyget uppges ha blivit helt sönderslaget och nästan ingenting kunde bärgas.

Enligt sägnen skall ett ryskt örlogsskepp ha förläst vid Bolleskären i början av 1800-talet. En del av de drunknade ryska sjömännen påstås ligga rösade i stora Tjällvik på Hönö. Fartyget skall ha satts på grund av Jakob från Röd som tagits upp som lots. Jakob hoppade sedan i vattnet och simmade i land vid Jakobs bratt, där han gömde sig (se sid. 19). För att lura de efterföljande ryssarna kastade han mössan i vattnet. När ryssarna hittade mössan trodde de att han drunknat och gav därför upp sökandet. En värja som skall hänga på långhusets södra vägg i Öckerö gamla kyrka sägs ha givits Jakob som belöning för denna insats. (Marint fornminne nr 8, se s. 22.)

Källa: Bohusläns museum.

Hönö

Av hein, brynsten. Namnet betyder med största sannolikhet "ön med de brynstensliknande bergen". Inwånarna kallas hönor, tyffer eller tiffersa.

FORNMINNEN

- 2 Ordens Kors.
- 3 Stenhägnad.
- 4 Labyrint.
- 5 Röse och stenkretsar.
- 6 Skålgrosssten.

- 12-13 Röse.
- 14-15 Tomtning.
- 16 Tomtningar 15 st.
- 17 Tomtningar 8 st.
- 18 Tomtning.
- 19 Röse.

- 20 Tomtning, ej återfunnen.
- 21 Tomtningar 5 st.
- 22 Stensättning.
- 27 Tomtning.
- 28 Röse, rest av.
- 29 Tomtningar 9 st.

- 30 Röse och tomtning.
- 31 Offerkälla.
- 32 Döingeröse.
- 33 Tomtning.
- 34 Vindsydd, sentida.
- 35 Minnessten.

- 36 Tomtningar 2 st.
- 75 Tomtningar 7 st.
- 217 Fyndplats för flinta.
- 258 Tomtningar 10 st.
- 259-260 Tomtning.
- 262 Tomtning.

- 263 Röse.
- 266 Tomtningar 2 st.

Engelsmännens hage

Ett av det mest kända fornminnena på Öckeröarna är det mytomspunna området Engelsmännens hage på Hönös sydöstra udde. Det består av långsträckta stenhägnader som bildar en besynnerlig figur. Vid hägnaderna finns rösen, stensättning och tomtningar. Flertalet av hägnaderna tycks vara tillkomna under 1800-talets senare hälft och kanske också 1900-talets början i samband med uppodling av marken. På en lantmäterikarta daterad 1858 finns en oregelbunden inhägnad som kallas Engelsmännens hage. Denna hage stämmer dock inte helt med de hägnader som finns på platsen idag.

En förklaring vill göra gällande att området fungerat som trädgårdstäppa åt engelsmännen som höll till i frihamnen på Fotö under Napoleonblockaden 1808. Det har dock inte gjorts någon större undersökning om Engelsmännens hage som kunnat bringa klarhet i frågan. Kanske har gåtfullheten bidragit till alla de sägner om underliga händelser som utspelat sig i området. (Nr 3)

Här följer några sägner från DAG-arkivet berättade av Hans Zackrisson, Hönö, född 1851.

Engelsmännens hagar

”Det finns en plats på Hönö som kallas Engelsmännens hagar, där ligger engelsmän begravna. Då va’ en som skulle ta ett träkors i Engelsmännens hagar. Men han blev krokig sen för hela sitt liv.”

Skattkista i Engelsmännens hage

”I mina utmarker finns en kista nergrävd som är rövad från ett fartyg. Där lyser det. En gumma påstod att hon hört det klinga i marken och sett uniformerade soldater. Det var en som grävde efter den och hade den nästan uppe, men så hörde han hur det skratade i luften och då sjönk den ner igen.”

Labyrinten och Stora mötet

”Det finns en labyrint på Hönö (nr 4) som kallas Tryggebergs slott. De skulle bygga ett slott eller en kyrka där, men det som byggdes på dagen revs ner av trollen om natten. Platsen där labyrinten finns kallas ’Stora mötet’. Där samlades en gång Sveriges, Norges och Danmarks konungar för att överlägga.”

Anm. Stora mötet kallas också Stora Mööt.

Foto: Sofie Rittfeldt

Ordenskorset

Prins Henrik (Henrik Sjöfararen) upprättade under 1400-talets första hälft Portugals första astronomiska observatorium och en sjöarsenal. Där utbildade han skickliga sjömän och matematiker och expeditioner sändes ut över världen.

Kors sattes upp som sjö- och landmärken vid expeditioner och upptäcktsresor, dels för att visa för andra sjöfarare att platsen var utforskad och dels för att kunna korrigera de kartor som man kontinuerligt ritade och uppdaterade.

Coldinuordens tradition att placera ut gröna eller vita kors i skärgården är en obruten tradition från denna tid. Korsets navigationstekniska betydelse är idag liten, men placeringen har ännu ett symboliskt värde. 1928 sattes ett gjutjärnskors (nr 2) upp på Korseberget på Hönö av Coldinuorden som ett minnesmärke för sjöfarares väl. I mitten av korset finns en femuddig stjärna med ett öga.

Källa: *Bland hederligt folk*, Anders Simonsen.

Röse. Nr 19.

Foto: Sofie Rittfeldt

Röse

Ett röse är en grav där någon betydelsefull person fått sin sista vila. Ofta är platsen vackert belägen på en hög punkt med vidsträckt utsikt. Många av rösen på Öckeröarna tros vara från bronsåldern, cirka 3000 år gamla. På den tiden var havet mycket högre och strandlinjen och landskapet såg helt annorlunda ut.

Offerkällan

”I Ramlebergs källa släppte man först ner ett mynt eller en nål. Sedan drack man vatten ur den eller tvättade ögonen.”
(Nr 31)

Berättat av Hans Zackrisson Hönö, född 1851. DAG-arkivet.

Kröckle kyrka

”Rösund var förr inte bara en hamn om vintrarna, där fiskarna kunde gå in och lossa fångsten vid iskanten, där brukade även stora barkskepp och andra fartyg ligga och vänta på tjanlig vind. Det är därför man ser så många järnringar fastsatta i berget både på ”Lejonet”, och på ”Klucklu”, ön mellan ”Lejonet” och Hönö.

Rösund var även ett tillhåll för smugglare. På Hönösidan finns en del upptornade stenblock och under dessa stenblock finns det hålor i vilka smugglarna gömde sina sidenbalar. Stället kallas Klucklu kyrka.”

Berättat av Anders Aronsson, fiskare, Öckerö, född 1865. DAG-arkivet. Anm: Klucklu kallas Kröckle.

Fotö

Namnet kan komma av faugh-, fagh- det vill säga blåsa, "fyka". Invånarna kallas môwa (trutar).

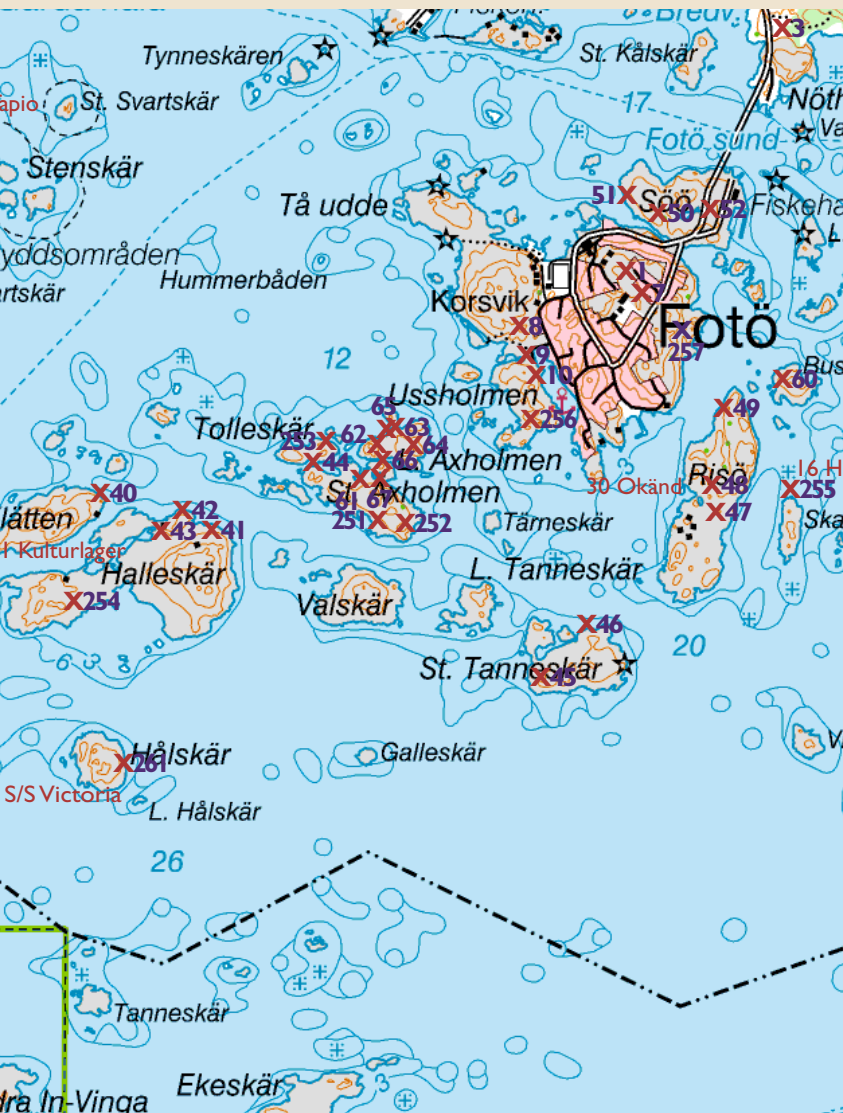
FORNMINNEN

1 Röse.	44 Tomtningar 2 st.	61 Tomtningar 10 st.	252 Tomtningar 4 st.
7 Röse.	45-46 Tomtning.	62 Tomtningar 6 st.	253 Tomtningar 2 st.
8-9 Tomtningar 3 st.	47 Tomtningar 7 st.	63 Tomtningar 2 st.	254-257 Tomtning.
10 Tomtning.	48 Tomtningar 15 st.	64 Tomtningar 10 st.	261 Tomtning.
40 Ödekyrkogård.	49-50 Tomtning.	65 Tomtning.	264 Rösel/sjömärke.
41-42 Tomtning.	51 Tomtningar 5 st.	66 Tomtningar 3 st.	265 Rösen 3 st, sentida.
43 Tomtningar 3 st.	52 Tomtningar 6 st.	67 Tomtning.	
	60 Tomtningar 4 st.	251 Tomtning.	

Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum.

Trefotsgryta funnen vid Klätten, troligen från 1600-talet.

Ödekyrkogården på Klätten

Förbi Klätten gick en handelsled som länge var en av Nordeuropas viktigaste. Vikingarna höll sig med sina små trinda knarrar närmare land med sin last av ull, korn, salt, vin, kryddor och päls. De tyngre Hansakoggarna tvingades hålla sig längre ut när de sökte sig uppåt till Bergen på medeltiden. Det blygsamma jordbruket i Norge kunde inte försörja den ökande befolkningen. Det tyska handelsförbundet skaffade fram allt som saknades och tog målmedvetet över handel och transport i hela Nordeuropa.

På 1500-talet tränger holländarna undan Hansan. I Norden blomstrar handeln och skutorna lämnar Jylland med äpplen, päron, råg, mjöl och kavring. Från Bohuslän och Östfold kommer de med doftande nysågat virke till växande städer och skeppsbygge, ved i mängder till städernas kaminer, stavar till tunnbindarna. Andra far till Island för att hämta saltad och torkad fisk, vadmal och hästar. Ute i sundet låg Klätthamnen som var den första goda ankarplatsen på avtagsleden in mot Göteborg.

Ett minne från den tiden är den öde begravningsplatsen. Om det var möjligt förde man sjömän som dött till land för att jordfästa dem. Den vigda jorden var en port till himmelriket. De gaster som sägs kvida och klaga ute på skären är de drucknades osliga andar som bönar om en kristlig begravning av kroppen. De sägs hålla på så länge som de skulle ha levt om de inte förolyckats. Så på Klätten borde råda frid och lugn vid det här laget. (Nr 40)

Källa: Blå Skagerrak.

Ödekyrkogården på Klätten.

Farlig plats

”Mitt på Fotö ligger en hälla ve en sten, å där va dä ännu farlit å gå. De feck örffilar där å ble ännu sjuka. Men om de inte tala om dä mesamma jick de bättre. Men dä va allt konstit där, ja jick förbi där en gång å va kry å fresk, men ja feck liksom ett slag så att näsa å mun jeck i blod. Men dä kunne vara en åder som sprang.”

Berättat av Karl Dahlgren, Fotö, född 1860. DAG-arkivet.

Tomtningar på Söo

På den svenska Västkusten finns Europas största koncentration av tomtningar. På Söo strax norr om Fotö finns ett flertal tomtningar som undersökts av arkeologer. De tros vara från tidig medeltid eller högmedeltid men har använts under lång tid av många generationer fiskare. Trots att 18 tomtningar undersöktes var fyndresultatet förvånansvärt magert. Man fann flinta, några brända däggdjursben, korroderade järnfragment och ett knivblad av järn. Fynden kunde varken ge exakta svar på frågor om när eller hur tomtningarna byggts och använts. Men arkeologerna drar slutsatsen att frånvaron av fynd berättar mer för oss än vad fynden i sig skulle kunna göra.

Efter många års spekulationer kom arkeologerna fram till en helt ny teori om de stenhägnader som kallas tomtningar. Det är allmänt vedertaget att tomtningar använts som tillfälliga boningar vid fisket, men genom utgrävningarna på Söo väcktes en ny tanke. Kunde det vara så att dessa urplockade gropar inte var platser där fiskarna vilade eller förvarade sina redskap utan istället en plats där de framställde tran och sillolja? Liknande lergropar har man funnit som innehöll fiskben och sillfjäll längs med kusten i södra Sverige och i Danmark.

Dessa gropar tror man att fiskarna klädde med impregnerad presenning eller segelduk som sedan användes som rötningskar för att framställa sillolja. Denna nya tolkning av vad man först trodde var tomtningar stärks ytterligare av avsaknaden av fynd och det faktum att områdena mellan tomtningarna inte röjts. Det var helt enkelt ingen plats att vistas på. Stanken av ruttande sill måste varit olidlig. (Nr 52)

Källa: Viktor Svedbergs arkeologiska undersökning.

Lite längre väster ut på Söo ligger några tomtningar som däremot använts som boplats. Där har arkeologerna funnit svartgods från 1000-1100-talet, två engelska mynt från mitten av 1200-talet och rödgods från en trefotsgröta som kan vara cirka 700 år gammal. (Nr 50-51)

Vraket Victoria - ett tidigt hjulångfartyg

Hjulångfartyget Victoria förläste i en svår storm i november 1852 då hon var på resa från Hull, via Köpenhamn, till Kronstadt. Lasten bestod bland annat av 40 ton stål, maskindelar, tyger och papper. Orsaken till förlisningen uppges ha varit att man förväxlat Trindelens fyrskipp med Vinga fyr. Troligen berodde misstaget på den kraftiga strömmen som gjorde att fartyget befann sig närmare den bohuslänska kusten än beräknat.

23 passagerare och besättningsmän räddades medan åtta stycken omkom. Stora delar av lasten kunde bärgas. Resterna av Victoria

ligger idag på mellan 11 och 13 meters djup nära skären som fått sitt namn efter förlisningen - Victoriaskären.

Fartyget byggdes i Hull i England 1837 och är ett tidigt exempel på oceangående ångfartyg och en av de äldsta bevarade lämningarna av ett sådant fartyg i Sverige. Lämningen är förhållandevis välbevarad trots de trä-ätande organismer som finns i saltvatten. (Marint fornminne nr 60.)

Källa: Bohusläns museum

Ankare från hjulångfartyget Victoria.

Bohus-Björkö

Kommer av björkvegetationen på ön. Inwånarna kallas paltar (harar).

FORNMINNEN

23 Tomtning
24 Kolerakyrkogård, ej synlig.
25 Stenhägnad, ev. sentida.
26 Domarring, rest kan spåras.

38 Tomtning
39 Röse
53 Gravsten
54 Tomtning
55 Kreaturshägnader 2 st

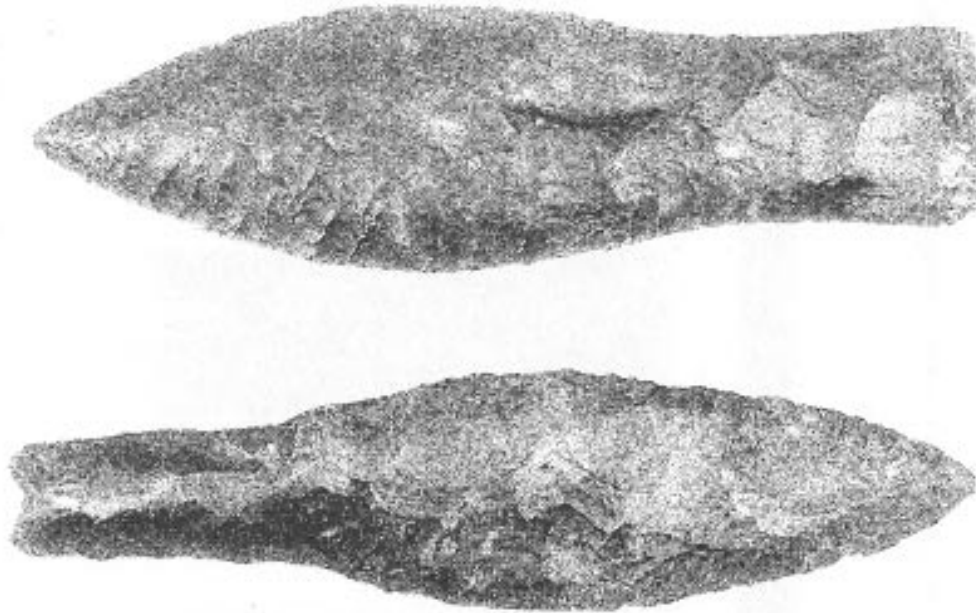
56 Röse
57 Stensättning
58 Röse
59 Stenhägnad, ej återfunnen
104 Röse, borttaget.

201 Stenåldersboplat
202 Fyndplats för flinta
203-208 Stenåldersboplat
209-210 Fyndplats för flinta
211 Stenåldersboplat

212 Fyndplats för flinta
216 Stenåldersboplat
282-283 Husgrund
285 Okänd
286 Plats för trankokeri, ej synlig.

287-288 Husgrunder 2 st
289 Plats för trankokeri

Fiskaren Teodor Gillholm fann dessa dolkar på bopplatsen vid Sätesfjäll, Bohus-Björkö.
En av dolkarna finns i Göteborgs stadsmuseums magasin.

Foto: Göteborgs stadsmuseums arkiv

Stenåldersboplats

Människorna som levde på stenåldern flyttade mycket och förmodligen använde de bara boplatserna tillfälligt som lägerplats, fångststation eller för redskapstillverkning. De som bodde här kan ha varit fångstmän som paddlade ut till skärgården för att fiska, jaga säl och sjöfågel. Redskapen gjorde de bland annat av trä, horn, ben och flinta. Eftersom bara flintan kan bevaras i jorden under så lång tid finns få fynd från tiden och det är idag svårt att upptäcka var boplatserna legat, då det oftast bara återstår flintskärvor och kanske en eldstad.

Källa: Fångstfolk för 8000 år sedan. Red. Stina Andersson.

Sjörövare

”Borta på Huvet bodde e gumma mä e flicka, dit kom 200 rövare från Hisingen. Då tog gumman å jömde flickan, för att de skulle tro att gumman va ensam där. Så satte ho fram mat åt dem, å sen feck ho på nåt sätt iväg flicka efter folk.

Å så kom dä fullt mä folk, å de kasta sten å slog ijäl rövarna så de föll här och där på ön. Å överallt reste de opp rösar över rövarena.”

Berättat av August Gustafsson, Björkö, född 1843. DAG-arkivet.

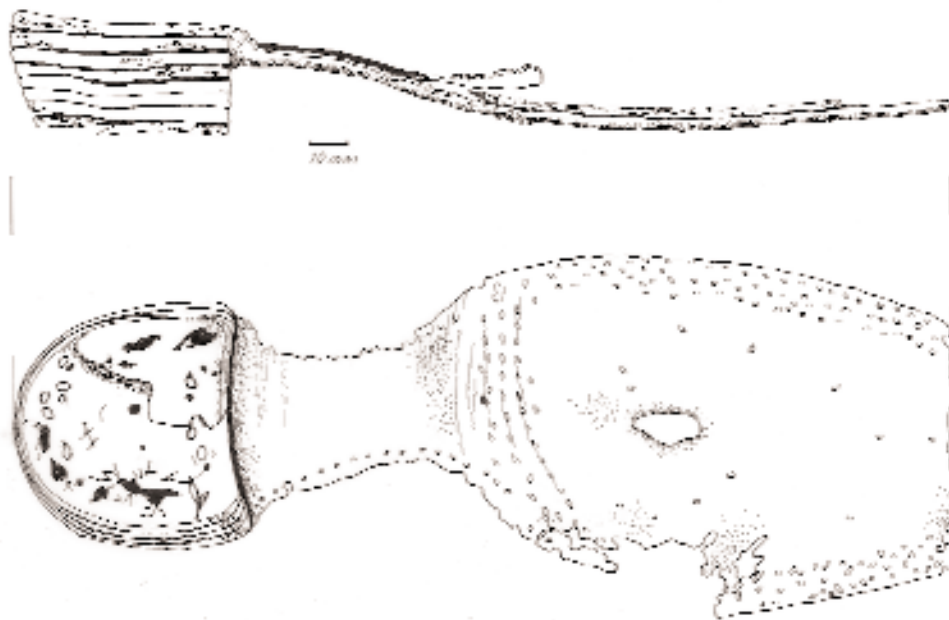

Illustration: Anette Olsson, Bohusläns museum

Teckning av skosula funnen vid vrakplatsen.

Vraket Havmanden

Vid Risö norr om Bohus-Björkö ligger vraket efter Havmanden som var ett danskt skepp på väg till Västindien när manskapet i november 1682 gjorde myteri och kastade ledningen överbord. De som inte anslutit sig till myteristerna lämnades på ögruppen Azorerna mitt i Atlanten och upprorsmakarna seglade mot Irland för att avvitra fartyget och dess last. Eftersom navigationskunskaperna var dåliga hamnade de istället i Engelska kanalen. Ett nytt uppror bröt ut och myteristernas ledare låstes in. Nu satte fartyget kurs mot Köpenhamn, där manskapet hoppades på nåd om de

överlämnade sig frivilligt. Åter seglade de vilse och strandade så den 30 mars 1683 på Risö. I juli samma år avrättades de alla i Köpenhamn inför tusentals åskådare. I Sverige hade under tiden skeppets last bärgats och fartyget till sist huggits upp för att inte hamna i plundrars händer.

Än idag ligger resterna av skeppet på bara några meters djup, men lösa föremål är bärgade av Bohusläns museum och vraket är täckt av en duk som skyddar mot nedbrytning. (Marint fornminne nr 11.)

Källa: Bohusläns museum.

Kalvsund

(Kalven) - Ön har uppfattats som Björköns kalv.
Inwånarna kallas rompar eller kalverompar (rumfor).

FORNMINNEN
90 Kompassros

91 Stenhägnad
92 Tomtning

Illustration: Frank Gelotte

Farled och ankringsplats

Det är inte känt hur länge Kalvsund varit bebott. Eftersom ön saknar förutsättningar för jordbruk borde de tidigaste inbyggarna varit fiskare, skeppare och lotsar. Man vet med säkerhet att ön innehades av lotsar vid 1600-talets slut. På 1600-talet blev ön ett centrum för sillhanteringen i socknen. Då uppfördes också ett silsalteri. Under 1700-talets stora sillfiskeperiod blev Kalvsund en viktig hamn och handelsplats. Ytterligare silsalterier och trankokerier uppfördes vid denna tid. En krog öppnades och år 1822 också ett gästgiveri.

Under 1600-talet användes Kalvsund ofta som ankringsplats och natthamn av den danska flottan i samband med olika militära kampanjer mot Göteborg. Av en dansk seglingsbeskrivning från 1676 framgår att "Kalzund är en ganska god hamn, men helt smal, så att man inte kan ligga där med sina skepp, när man har mer än sex uti rang".

Källa: Bohusläns museum.

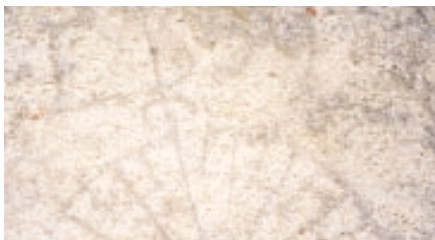

Foto: Sofie Rittfeldt

Kalvsund med sjömärket Båken.

Kompassrosen

I berget under sjömärket på öns högsta punkt finns en kompassros inristad med initialerna EBSG och året 1684. I folktraditionen har lämningen kopplats samman med kaparkaptenen Lars Gatenhielm. Man har hävdat att initialerna skulle stå för Sven Gatenhielm, en påstådd bror till Lars, men Lars Gatenhielm hade inte någon bror med det namnet. Kompassrosen har troligen använts vid lotsuppässning - med dess hjälp kunde lotsarna ta ut bäringen till fartyg långt ute till havs.

Kompassrosen. Nr 90.

Sjömärket Båken

Sjömärket som ger Kalvsund dess karaktäristiska utseende uppfördes ursprungligen 1844. Genom små fönstergluggar i panelen kunde lots och tull hålla utkik mot havet. Båken kallas också "Valen" vilket styrker teorin att det föregåtts av en eller flera stenvardar. Nedanför Båken ligger utrasad sten som kan härröra från en sådan varde. *Anm: Båken är ej registrerat som fornminne.*

Kulturlager

På botten av naturhamnar påträffas ofta kulturlager som består av föremål som kastats och tappats från land eller fartyg. När marinarkeologer från Bohusläns museum dök i anslutning till ångbåtsbryggan på Kalvsund hittades bl a ett flertal kritpipsfragment, vilka troligen kan dateras till 1700-talet. Vid en undersökning 2003 fann man i området norr om Kalvsund flinta, slagg och stenkol. Slaggen, liksom stenkolen, kan förmodligen härledas till 1800- och det tidiga 1900-talets ångbåtstrafik i skärgården, medan flintan sannolikt utgör barlastmaterial. (Marint fornminne nr 10.)

Källa: Bohusläns museum.

Kritpipa.

Ill: Anette Olsson, Bohusläns museum.

Grötö

Kommer av ordet för sten eller stenrammel och syftar på den grova klappern på öns västsida.

FORNMINNEN

89 Tomtning, ej återfunnen.

Grötö-ringarna

I Göteborgs och bohusläns fornminnesförenings tidskrift från år 1939 inleds Nils Niklassons artikel Grötöringarna - ett baltiskt importfynd med orden:

”Det händer någon gång, ehuru numera ganska sällan, att till museerna inkomma föremål, inför vilka även fackmannen står frågande beträffande den tid de tillhöra och den trakt eller det land, där de höra hemma. Ett sådant fall inträffade på sommaren 1936 då till Göteborgs museum av herr Ernst Nelsson på Grötö i Göteborgs skärgård inlämnades 8 sinsemellan lika armringar av, som det vid första påseendet tycktes, brons, i varje fall av starkt kopparhaltig metall. Nelsson hade själv funnit ringarna i slutet av juni samma år vid planering av trädgården till sitt nyuppförda hus på gården Dalen på Grötö. De hade legat tillsammans under en större sten, som måste sprängas sönder. Avståndet till stranden är cirka 200 meter och höjden över havsytan 5-6 meter.”

Ringarna är så stora att de kan bäras på handleden och väger cirka 140 gram vardera. De ger ett ofärdigt intryck och tros inte vara ett forna tiders smycke. De kan ha används som bytesvara eller betalningsmedel, på samma sätt som liknande ringar använts i andra länder. Efter en analys av Grötö-ringarnas kemiska sammansättning lyckades man konstatera att de består av 70% koppar, 20% bly och 5% zink. Genom jämförelser med andra fynd och analyser antas deras ursprung vara Ostbaltikum.

Hur har då dessa åtta ringar hamnat under en sten på Grötö? Artikelförfattaren från 1939 ser två tänkbara förklaringar. Antingen har en sjöfarare eller handelsman sökt sig till dessa delar av Sverige och där råkat ut för ett övänder. Om han överlevt en svår storm kan han ha offrat ringarna åt vädrets makter när stormen bedarrat och han kommit i land - på Grötö. Eller också har ringarna hamnat här genom att ägaren lidit skeppsbrott och liket flutit i land på just denna plats.

Källa: Nils Niklasson. GBFFT 1939.

Grötö-ringarna finns i Göteborgs stadsmuseums magasin.

Vraket Köpenhamn

Vraket efter det danska örlogsfartyget Köpenhamn som förliste 1676 hittades utanför Grötö 326 år senare ned-sjunket i dyn på bara några meters djup.

Utspridda på botten runt vraket ligger kanonkulor med en diameter på 7-13 cm, ett par stora järnkanoner och en stor mängd tegelsten som tros utgöra resterna av kabys-sens eldstad. Det cirka 36 meter långa skeppet byggdes i Neustadt 1656-1657 för det danska Saltkompaniets räkning. 1662 köptes hon av den danska flottan.

I juli 1676, under det krig som kom att kallas Skånska krig-et, seglade den danska flottan mot Göteborg med syfte att belägra staden. Svenskarna slog tillbaka och jagade de dan-ska skeppen norrut. Dessa sökte skydd i naturhamnen Kalvsund. Köpenhamn med 190 mans besättning och 38 kanoner, var det sista skeppet som flydde fienden. I bråd-skan gick det stora örlogsfartyget på grund utanför Grötö, på det undervattensskär som senare skulle komma att kallas Köpenhamnsbådan.

Svenskar bordade skeppet och tog besättningen till fånga. Strax därpå gick fartyget loss från grundet, tog eld, explo-derade och sjönk brinnande. Varför vet man inte. Kanske var det danskarna själva som gillrade skeppets undergång för att det inte skulle falla i svenskarnas händer. (Marint fornminne nr 7.)

Källa: Bohusläns museum.

Illustration: Anette Olsson, Bohusläns museum

Keramikkärl från Havmanden vid Bohus-Björkö.

Kulturminneslagen

Redan på 1600-talet kom den första fornminneslagen i Sverige för att skydda bland annat värdefulla fornlämningar, byggnader och kulturföremål. I Kulturminneslagen sägs att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö och att ansvaret för detta delas av oss alla.

Fornlämningar

Fasta fornlämningar är rester efter människors verksamhet under forna tider som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Det kan vara gravar, boplatser eller ruiner av viktiga byggnader. Andra exempel på fornlämningar är färdvägar, hamnar, sjömärken, labyrinter och stenar med ristningar. Det kan också vara handels- eller kultplatser eller platser med en tradition som till exempel beskrivs i en sägen.

Runt varje fornlämning finns ett fornlämningsområde som också skyddas. Det är förbjudet att ändra eller skada en fornlämning till exempel genom att gräva i marken eller flytta stenar.

Fornfynd

Ett föremål som är minst 100 år och saknar ägare, till exempel en upphittad stenyxa, klassas som fornynd och får i vissa fall behållas av upphittaren. Om du hittar föremål vid en fast fornlämning skall du anmäla det till länsstyrelsen eller länsmuseum. Detsamma gäller om du hittar fler än två föremål tillsammans eller om de består av ädelmetall. I vissa fall betalas en hittelön till upphittaren.

Vrak

Fartygsvrak är en fast fornlämning om minst 100 år kan antas ha gått sedan fartyget sjönk. Det är då inte tillåtet att röra någonting eller att bärga föremål. Det gäller även lösa föremål i närheten som kan antas ha samband med vraket. Yngre vrak har som regel en ägare, vilken antingen kan vara en privatperson, ett rederi eller ett försäkringsbolag.

Tänk på att även vrak som är yngre än 100 år kan ha ett stort kulturhistoriskt värde och utgöra viktiga historiska pusselbitar. När du dyker vid ett vrak, visa respekt för dem som förolyckats, för andra dykare som vill uppleva vraket så intakt som möjligt och för framtidens arkeologer och forskare!

Foto: Staffan von Arbin, Bohusläns museum

Vill du veta mer?

Bohusläns museum

Museigatan 1, Uddevalla
Tel: 0522-65 65 00
www.bohusmus.se

Blå Skagerrak

www.blueskagerrak.bohusmus.se

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet (DAG)

Vallgatan 22, Göteborg
Tel: 031-10 75 30
www.sofi.se/DAG

Göteborgs stadsmuseum

Norra hamngatan 12, Göteborg
Tel: 031-61 27 70
www.stadsmuseum.goteborg.se

Sjöfartsmuseet

Karl Johansgatan 1-3, Göteborg
Tel: 031-61 29 00
www.sjofartsmuseum.goteborg.se

Riksantikvarieämbetet

Box 5405, 114 84 Stockholm
Tel: 08-519 180 00
www.raa.se

Fiskemuseet

Klåva hamn, Höno
Tel: 031-96 89 94
www.klova.net/fiskemuseum.htm

Fornminnesdatabas

www.ockero.se/kof/historia.htm
Databas med Öckerö kommuns
alla fornminnen.

Höno hembygdsgård

Gårdavägen, Höno
Information genom Turistbyrån
Tel: 031-96 50 80

Knippla hembygdsgård

Tel: 031-96 30 50

Smugglarmuseet

Hamnen, Kalvsund
Tel: 031-96 89 72

Turistbyrån

Tel: 031-96 50 80
www.ockero.se

Öckerö hembygdsgård

Bygdvägen, Öckerö
Tel: 031-96 22 47

www.ockero.se/kof/historia.htm

Vill du läsa mer?

- *Bland hederligt folk*
- Organiserat sällskapsliv och borgerlig fornering i Göteborg 1755-1820
Anders Simonsen, Historiska Institutionen. Göteborg 2001.
- *Blå Skagerrak - På kryss i historiska farvatten.*
Red. Kerstin Olson, Bohusläns museum. Uddevalla 2000.
- *Fångstfolk för 8000 år sedan*
- Om en grupp stenåldersboplatser i Göteborg.
Red. Stina Anderson, Gbgs ark. museum. Kungälv 1988.
- *Hembygdsprojekten - Öckeröarnas historia.*
Utg. Öckerö kommun, kulturnämnden.
- *Ortnamn i Bohuslän.*
Roger Wadström. Stockholm 1983.
- *Tomtningar på Söö i Göteborgs skärgård.*
Viktor Svedberg, RAÄ. 2000.

Tack

Stort tack till alla som delat med sig av sin kunskap, tid och sitt engagemang i projektet *Öckeröarnas maritima lämningar* som denna broschyr är en del av.
Särskilt tack riktas till medlemmarna i MASG och fornminnesfaddrarna för deras ideella arbete samt till Bohusläns museum.

Utgivare

Öckeröarnas maritima lämningar i tanke och landskap

Projektet delfinansieras av Europeiska Unionen och är ett samarbete mellan Öckerö kommun, Bohusläns museum och Marinarkeologiska Sällskapet Göteborgskretsen.

Projektledare och ansvarig utgivare: Sofie Rittfeldt, tel: 031-97 63 62.

Grafisk form: Riff Reklambyrå, Öckerö 2004.

Läs mer om fornminnen och vrak i Öckerö kommun på:
www.oockero.se/kof/historia.htm